

Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW) KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

Omwegen in de geschiedschrijving. De straat als historische categorie

Rooijackers, G.W.J.

published in

Noordbrabants Historisch Nieuwsblad
2005

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

CC BY

[Link to publication in KNAW Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Rooijackers, G. W. J. (2005). Omwegen in de geschiedschrijving. De straat als historische categorie. *Noordbrabants Historisch Nieuwsblad*, 19(1), 1-6.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the KNAW public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the KNAW public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

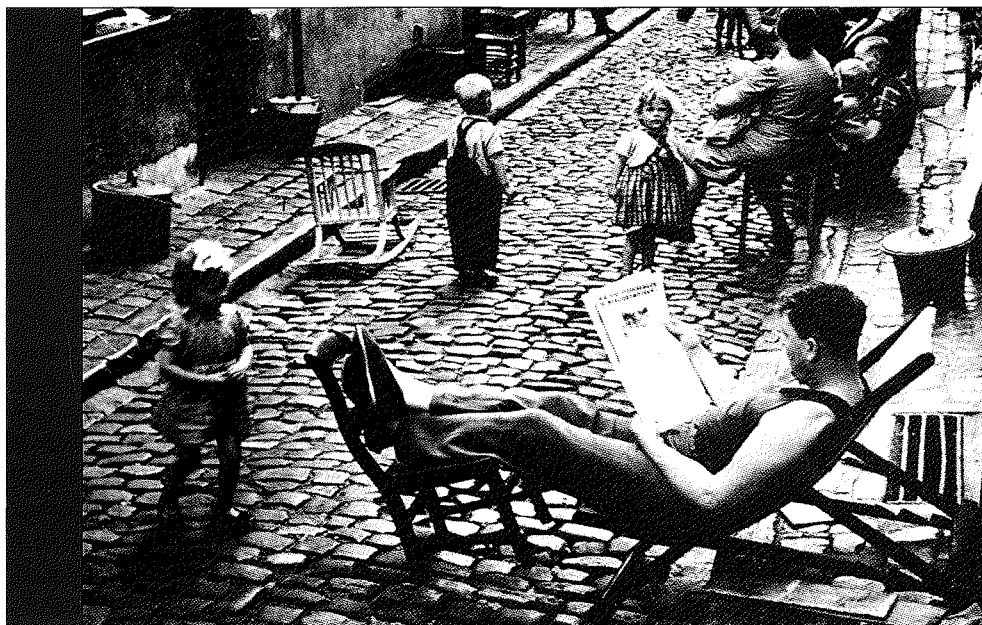
E-mail address:

pure@knaw.nl

Historisch Nieuwsblad

INHOUD

De straat belicht	7
Boekenreeks over De Muntel	10
Toekomst voor het geheugen van een straat	13
Archeologen versus historici?	15
Zilver met een gouden randje	19
Column	21
HVBerichten	22
Koerier van Brabants Heem	24
De Aanwinst	25
Gesignaleerd	26
Interview	28

De straat als verlengstuk van de huiskamer. Foto bij het artikel over volksbuurten van de sociologen Gerrit de Bruyn en Buck Goudriaan in de bundel behorend bij de tentoonstelling 'De straat. Vorm van samenleven', Van Abbemuseum, Eindhoven, 2 juni-6 augustus 1972.

COLOFON

Het Noordbrabants
Historisch Nieuwsblad
is een uitgave van de
stichting Brabantse
Regionale Geschied-
beoefening en de
Historische Vereniging
Brabant.

Jaargang 19, nummer 1
mei 2005.

Redactie en administratie:
Postbus 1325
5200 BJ
's-Hertogenbosch
telefoon (073) 615 62 62
fax (073) 615 62 63
e-mail
nhn@erfgoedbrabant.nl

ISSN 1381-4222

OMWEGEN IN DE GESCHIEDSCHRIJVING

De straat als historische categorie

De straat. Doorgaans geobjectiveerd tot een verbindingsroute of naam, maar als fysieke en symbolische ruimte nauwelijks bestudeerd. Met een aantal spraakmakende projecten en publicaties lijkt daar nu verandering in te komen. Het is de publieke, collectieve ruimte als tegenhanger van het privédomein van individuele huishoudens die de straat tot een fascinerend onderzoeksobject maakt. De geschiedenis ligt op straat.

door Gerard Rooijackers

De Bleijenhoek te Bladel anno 1916. Een brede lege straat, zonder stoepen. In de verte komt de stoomtram aangepuift, vlak langs de huizen. Twee groepjes militairen passeren elkaar. Enkele kilometers verderop woedt immers de Eerste Wereldoorlog in alle hevig-

W287

heid. Nederland heeft zijn militairen langs de grensstreek gemobiliseerd. Op de voorgrond staat een meisje. Zij is de enige die voor de fotograaf poseert. Zomaar een Brabantse straat op een prentbriefkaart, zoals er duizenden zijn gemaakt in de eerste decennia van de twintigste eeuw. Met name de gemobiliseerde militairen waren aanvankelijk grote afnemers ten behoeve van het thuisfront. Fotografen als Jan Bijnen te Waalre of Herman de Ruiter in Breda (zie margetekst) deden goede zaken met deze straatbeelden.

Het betreft dan ook verstilte, harmonieuze voorstellingen: een verkeersongeluk of straatoproer zul je op een prentbriefkaart niet snel aantreffen. Het is die overzichtelijke rust, leegte en nostalgische kleinschaligheid die velen aantrekt in oude ansichten. Ze zijn daarnaast een bron voor de kennis van bijvoorbeeld de bebouwde omgeving. Wat is er niet al gesloopt! Wie het gemoed van de heemkundige wil roeren, combineert oude prentbriefkaarten met vanuit hetzelfde standpunt genomen actuele foto's. Menige pagina van krant of heemkundeblad wordt ermee gevuld. Maar daar blijft het helaas dan ook meestal bij. Zoek de tien verschillen tussen toen en nu. De straat is daarbij doorgaans slechts een decor, een visueel arrangement van gebouwen, met daaromheen wat pittoreske figuranten. Als hoofdonderwerp is de straat in het historisch onderzoek evenwel behoorlijk onderbedeeld.

VERBINDINGEN EN TOPONYMIE

Ik bedoel dan niet zozeer de geschiedenis van de infrastructuur, met beschrijvingen van het ontstaan en ontwikkeling van hoofdverbindingen. Zo schreef Frans Vercauteren reeds in de jaren vijftig in de reeks *Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland* een tweedelige geschiedenis van de straatweg 's-Hertogenbosch-Luik. In 1961 publiceerde Willy Knippenberg in *Kultuurhistorische verkenningen in de Kempen II* zijn visie op de loop van Romeinse wegen in Brabant. Sindsdien blijft deze onopgeloste kwestie de gemoederen bezighouden, zoals blijkt uit de recente discussie in het *Noordbrabants Historisch Jaarboek* uit 2003. Aan deze voorbeelden zouden vele, kleinere bijdragen toe te voegen zijn. Maar het gaat me hier niet om een compleet historiografisch overzicht. Van belang is te constateren dat de straat in deze studies vooral gezien wordt als verbindingroute, waarbij ouderdom, aanleg, loop en institutionele verwickelingen doorgaans centraal staan.

Het Brabants Fotoarchief heeft in het kader van het project 'Brabantse fotografie van de twintigste eeuw', in samenwerking met de Brabant-Collectie en de stichting BRG, onderzoek laten verrichten naar de geschiedenis van de prentbriefkaartfotografie. Het betreft een studie van Pierre van de Pol naar de Bredase fotograaf Herman de Ruiter en een onderzoek van Mariel Peñaloza Moreno die leven en werk van Jan Bijnen te Waalre als uitgangspunt genomen heeft. Dit laatste project zal aan de Universiteit van Amsterdam verdedigd worden als proefschrift. Het boek over Herman de Ruiter verschijnt dit jaar bij het Noordbrabants Genootschap.

De straat: decor voor oorlogsgeweld én feestvreugde. Links: Amerikaanse soldaten van de 101ste Airborne-divisie rukken tijdens de operatie Market Garden in 1944 op door de Hoogstraat in Veghel (foto Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie). Rechts: Een uitbundig versierde Visserstraat in Steenberg ter gelegenheid van koningin Wilhelmina op 31 augustus 1898 (foto Regionaal Historisch Centrum Bergen op Zoom).

Daarnaast zijn vele heemkundigen druk doende met de geschiedenis van straatnamen. Dit vormt een onderdeel van de toponymie, waarbij de aandacht doorgaans uitgaat naar veldnamen. Zo werkt Christ Buiks onverdroten het ene na het andere West-Brabantse dorp af. Beschouwingen over de geschiedenis van straatnamen zijn, uitzonderingen daargelaten, doorgaans gesitueerd in een stedelijke context. Zo verschenen recent artikelen over de straatnamen in Den Bosch (Marcel van der Heijden in *Bossche Bladen*) en Breda (Gerard Otten in *Engelbrecht van Nassau*). Behalve etymologische puzzels en schier onoplosbare herkomstvragen, bieden ze soms ook een aardig inzicht in benoemingsprocessen. Diverse gemeenten beschikken voorts over historische straatnaamboeken. In 1976 publiceerde Roland van Pieren een vroeg voorbeeld van dit genre voor de gemeenten Nuenen, Gerwen en Nederwetten.

VORM VAN SAMENLEVEN

Hoewel ook op deze gebieden nog het nodige onderzoek valt te doen, gaat het mij hier veeleer om de straat als een vorm van samenleven. De straat wordt doorgaans immers geobjectiveerd tot een verbindingroute of naam, maar de fysieke en symbolische ruimte die we straat noemen wordt nauwelijks bestudeerd. Het is de publieke, collectieve ruimte als tegenhanger van het privé domein van individuele huishoudens die de straat tot een fascinerend onderzoeksobject maakt.

In 1972 organiseerde het Eindhovense Van Abbemuseum een baanbrekende expositie, getiteld 'De straat. Vorm van samenleven'. Het museum stelde niet de kunstwerken zelf maar de straat centraal als terrein van culturele en artistieke actie. De keuze voor dit thema vloeyde voort uit het vernieuwende idealistische beleid van het toenmalige museum, waarbij getracht werd de sociaal-culturele werking te verbreden. Zo werd gesteld dat het museum uit zijn maatschappelijke quarantaine moest treden door thema's te behandelen die het dagelijks leven van mensen raken. Zodoende kon aan een meer uitgesproken participatie met het publiek gestalte worden gegeven.

Het Van Abbemuseum bewoog zich destijds internationaal aan het front van de museologie. Het initiatief voor de tentoonstelling werd genomen door de Zwitser Harald Szeemann, de toenmalige directeur van de Berner Kunsthalle die in 1969 het museum consulterde met zijn plan. Dit sloot goed aan bij het voornemen van het museum om, in het kader van het Eindhovense city-plan van de architecten Van de Broek en Bakema, een expositie te wijden aan het thema 'city-environment'. Uiteindelijk koos men voor het idee van Szeemann, die inmiddels ook de stedenbouwkundige Peter Gygax uit Zürich bij zijn plannen had betrokken. Samen met directeur Jean Leering werd een team gevormd. De onlangs overleden Harald Szeemann geldt als een van de grote vernieuwers op het gebied van tentoonstellingen. Op dit moment is zijn laatste project, een wilde jubileum-expositie over 175 jaar België, te zien in Brussel. Ook hier zien we een voortdurende interactie en confrontatie tussen kunst en dagelijks leven in heden en verleden.

Bladel.

Bleijenhoek.
Aankomst der Stoomtram

De Bleijenhoek in Bladel anno 1916. Door de tramwegmaatschappij De Meijerij werd in 1897 de tramlijn Eindhoven-Reusel aangelegd. Met de komst van de stoomtram werd het isolement van de Kempendorpen opgeheven. Het straatbeeld zou voorgoed veranderen.

De straat als publieke speelkamer. Foto uit 'De straat. Vorm van samenleven'.

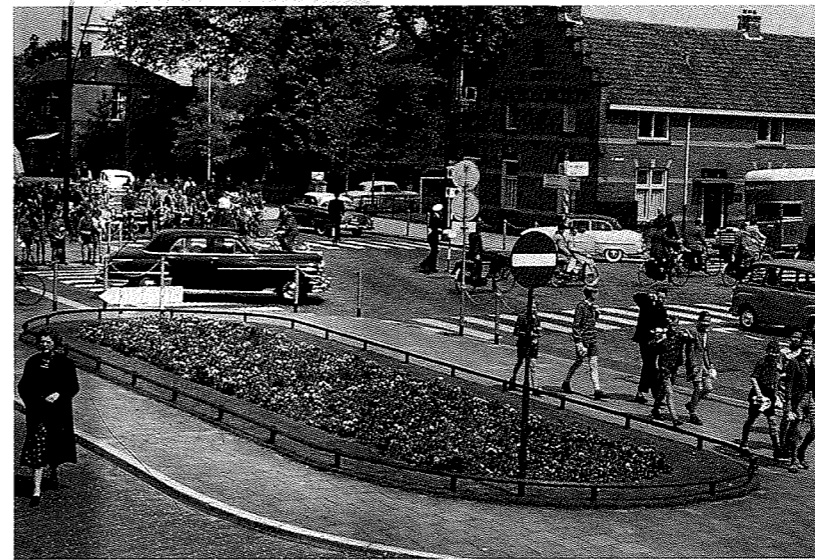
De uitnodiging die hij kreeg om de vijfde Documenta in Kassel in 1972 voor te bereiden gooide evenwel roet in zijn bijdrage aan de Eindhovense expositie. Documenta V zou uitgroeien tot een legendarische presentatie waarin veel van het gedachtegoed dat ook in Eindhoven werd gepresenteerd, herkenbaar was. De tentoonstelling in het Van Abbemuseum is, ten onrechte, evenwel nagenoeg geheel vergeten. Het museum is immers een andere, meer esthetisch op kunstwerken georiënteerde, koers ingeslagen.

SPANNENDE ALLIANTIE

De tentoonstelling over de straat behoort dan ook in meerdere opzichten tot de geschiedenis van het Van Abbemuseum. In de toen gepubliceerde catalogus, qua typografie een typisch document van de jaren zeventig, is heel goed de opzet na te gaan. Met zo'n thema zou je verwachten dat het museum dicht in de Brabantse buurt zou blijven. Het tegendeel is waar: men hanteerde de grote greep met een wereldwijd historisch overzicht. De bezoeker kwam binnen in een zaal gewijd aan 'niet-gevestigde samenlevingen', variërend van prehistorische nomaden en Papoea's tot zigeuners. Geheel volgens het toenmalige sociologische model van maatschappijtypen werd de tentoonstelling vervolgd met zalen over 'boerensamenlevingen' (van de Afrikaanse Dogon tot Nepal) met speciale aandacht voor straat en landschap in Holland, dat de verbinding vormde voor de afdeling over de straat in de 'pre-industriële staat'. Hierin was de opkomst van steden en metropolen ondergebracht die werd uitgewerkt in een zaal over de 'gevolgen van de Industriële Revolutie', resulterend in 'industriële samenlevingen'. Ook kwam de invloed van westerse industriële samenlevingen op traditionele rurale maatschappijen in de Derde Wereld kritisch in beeld. Een overzicht van actuele ontwikkelingen rond de straat (met 'winkelleilanden', 'industriestraten' en thema's als fascisme en geweld op straat) besloot dit sterk antropologisch georiënteerde programma met als uitsmijter een sociaal-geëngageerd pleidooi voor een 'herovering van de straat'. Hierbij werd aandacht besteed aan nieuwe, idealistische stedenbouw: het is de tijd waarin de maakbaarheid van de samenleving hoogtij vierde met projecten als de Amsterdamse Bijlmer. Daarnaast kregen actuele 'akties voor de straat' met onder meer aandacht voor Provo, krakers en het autovrij maken van straten in Stockholm in deze afsluiting een plaats.

Harald Szeemann is op 19 februari 2005 overleden. De opening van zijn laatste tentoonstelling 'Visionair België' over 175 jaar kunst en cultuur in Brussel heeft hij niet meer kunnen meemaken. Deze expositie kunnen we beschouwen als zijn museologisch testament. Hij werd vooral bekend door de organisatie van twee Biënnales in Venetië in 1980 en 1988 en de vijfde Documenta in Kassel (1972). Hij heeft grote invloed uitgeoefend op een generatie curatoren zoals Jan Hoet en Rudi Fuchs in de Nederlanden.

Op 4 april is eveneens Jean Leering overleden. Hij was van 1964 tot 1973 directeur van het Van Abbemuseum te Eindhoven. Hij organiseerde belangrijke tentoonstellingen, onder meer over Donat Judd, Christo en Andy Warhol, en leverde met aankopen een belangrijke bijdrage aan de collectie. Leering stond open voor experimenten met het museum als sociaal-culturele instelling, zoals de tentoonstelling over de straat in 1972.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de straat het toneel van het steeds drukker wordende verkeer, zoals deze foto van het kruispunt van de Sint-Jorislaan en de Stratumsewijk in Eindhoven laat zien (foto Regionaal Historisch Centrum Eindhoven).

Het boek behorend bij de tentoonstelling in het Van Abbemuseum is getiteld: Tjeerd Deelstra, Jan van Toorn & Jaap Bremer (red.), *De straat. Vorm van samenleven. Een verzameling artikelen bij de tentoonstelling in het Van Abbemuseum, Eindhoven* (Eindhoven 1972). Deze catalogus is nog antiquarisch verkrijgbaar.

Het boek *Gent-Veldstraat* is gepubliceerd door Lannoo in Tielt en bevat bijdragen van onder meer Gita Deneckere, Pascal Gielen en Patricia Van den Eeckhout.

De organisatoren hadden achteraf een gelukkige hand in hun keuze van medewerkers. We treffen in de catalogus allerlei namen aan van jonge auteurs die korte tijd later leerstoelen zouden bekleden in de antropologie (Anton Blok, Peter Kloos), kunstgeschiedenis (Cees Peeters) en stedenbouw (Ed Taverne). Hier klonk met andere woorden het geluid van een nieuwe generatie tentoonstellingsmakers en wetenschappers door die een spannende alliantie waren aangegaan. De catalogus draagt daar overduidelijk de sporen van. Het betreft verkennende bijdragen met een sterk sociologische invalshoek. Het individu werd er ondergeschikt gemaakt aan de groep, zodat het in zekere zin ook wel een anoniem project werd. Maar het getuigde van moed, zoveel is wel zeker.

INSPIREREND VOORBEELD

Wie durft er anno 2005 nog zo'n lastig thema zowel historisch als wereldwijd aan te pakken? De aandacht voor dit soort thema's lijkt te zijn verschoven van musea voor hedendaagse kunst naar etnografische instellingen als het Tropenmuseum of de volkenkundige musea in Rotterdam en Leiden. Het zou mooi zijn als het Noordbrabants Museum die draad eens in regionale zin zou oppakken. In de huidige tentoonstelling over de jaren vijftig is overigens met foto's en objecten een straat verbeeld. Ook hier weer vooral als decor, maar het biedt wellicht een goed aanknopingspunt voor een vervolproject, temeer daar in Noord-Brabant de laatste tijd interessante publicaties zijn verschenen over de straat als sociaal-culturele ruimte.

Een inspirerend voorbeeld betreft het project over de Veldstraat in Gent dat bestaat uit een tentoonstelling in Hotel d'Hane Steenhuyse, die al op straat begint met transparante affiches in winketalages. De Gentse Veldstraat behoort tot de top vijf van de winkelstraten in België. Vroeger was het een chique winkelstraat met voornamelijk familie-zaken. Tegenwoordig zijn er vooral internationale ketens gevestigd. In de Gentse universiteitsbibliotheek bleek een schat aan populair publiciteitsmateriaal te berusten. Deze 'vliegende bladen' vormen een interessant vertrekpunt om de geschiedenis van deze straat in beeld te brengen. De expositie wordt geflankeerd met een film, getiteld 'De zakbibliothecaris van de Veldstraat' waarin An van Dienderen en Didier Volckaert neringdoenden en bewoners hun verhaal laten doen over hoe schijnbaar ongemerkt het dagelijks leven in de Gentse Veldstraat drastisch is veranderd. Daarnaast is een degelijke publicatie verschenen met aandacht voor de evolutie van het winkelen en consumeren in de Veldstraat, het beroep van winkelier en de invloed van reclame op het straatbeeld.

VAN HUIS TOT STRAAT

De cultuurhistorische aandacht voor de straat vloeit de laatste jaren doorgaans voort uit het onderzoek naar de bouw- en bewoningsgeschiedenis van huizen. Behalve aandacht voor het individuele huis kijkt men dan ook naar het functioneren ervan in de context van een straat. Wim Hupperetz heeft dat onlangs voorbeeldig gedaan met zijn langetermijn-onderzoek naar het huis De Drie Moren in de Visserstraat te Breda. Met het huis als vertrekpunt heeft hij vanuit een microperspectief in feite een alternatieve stadsgeschiedenis geschreven, tot en met de perceptie van het gemeentelijk beleid door hedendaagse binnenstadbewoners. De auteur reikt hier een schitterend model aan waarbij archeologie, bouwhistorie, archivalisch onderzoek en etnologie worden gecombineerd. Ik hoop van harte dat dit veel (amateur)onderzoekers zal inspireren. Veel beter dan de wat bloedeloze

handleidingen voor historisch huizenonderzoek toont Hupperetz heel concreet welke mogelijkheden (en grenzen!) een dergelijke benadering vergaagt.

De contextualisering en combinatie van onderzoeksperspectieven is voor de meeste lokaal-historici een problematische zaak. Te vaak blijft men steken in een geïsoleerde beschrijving van een object, waaruit soms al het leven schijnt te zijn geweken. Of het betreft een verzameling gegevens over alle huizen in een bepaalde straat. Zo verschijnt eind mei een prachtig boek over de Beekstraat te Nuenen. Hier is de straat eigenlijk indirect onderwerp van beschouwing, maar door de vele bijeengesprokkelde data over de huizen en hun bewoners – variërend van archivalia tot mondeling opgetekende gegevens en schitterende foto's uit voornamelijk particulier bezit – wordt hier als het ware een impliciete biografie van een straat gegeven. Dit project van Louis Bressers vormt in feite een memorieboek dat als kapstok kan dienen voor het geheugen van de huidige bewoners, die zich daardoor als het ware in een groter verleden kunnen voegen.

Dat het biografisch geheugen niet ver reikt wordt wel duidelijk bij zo'n onderzoek. Een soortgelijk project is uitgevoerd in de Bossche wijk De Muntel. Ook relatief jonge buurten zijn historisch interessant en bieden goede mogelijkheden voor een geschiedschrijving waarin de bewoners kunnen participeren. Hoezeer een strikt biografisch perspectief historisch waardevol kan zijn, toont het boek van Tijs van den Boomen over zijn 'vierkante meter' aan de Eindhovense Demer.

In dit nummer van het *Noordbrabants Historisch Nieuwsblad* gaan we nader in op publicaties en projecten over straatgeschiedenis, die een trend lijken te gaan zetten in het huidige onderzoek naar de eigen omgeving. Dat is een interessante en veelbelovende ontwikkeling, want het verleden dat als het ware om de hoek ligt, is in wetenschappelijke zin vaak het verste weg.

